

Пам'ятник на подвір'ї

На подвір'ї одного з будинків по вулиці Воїнів-інтернаціоналістів, у тому місці, де її «апендикс» повертає в бік пішохідного моста, можна побачити старий повалений пам'ятник з чорного лабрадориту, на якому викарбувана епітафія: «Протоієрей Федір Єлісейович Лонткевич, помер 22 січня 1894 р. на 71-му році життя».

Необізнаного перехожого може здивувати поява самотнього надгробка вдалині від міських цвинтарів, хоча насправді нічого дивного в цьому немає: Федір Лонткевич, колишній протоієрей церкви Святої Троїці, був похований на погості поруч з цим храмом. Відомості про покійного настоятеля дуже скупі. 1846 р. він став священослужителем, 1848 р. розпочав службу в Троїцькій церкві, а 1880 р. був висвячений у сан протоієрея, отримав камилавку (головний убір у вигляді циліндра) і наперсний хрест. Після відкриття у 1869 р. міського двокласного училища Ф.Лонткевич займав також посаду заочного вчителя цього навчального закладу. Мешкав протоієрей у власному старому будинку. [1, с. 161; 2]

Набагато більше відомо про саму Троїцьку церкву. Її зображення ми бачимо на плані базарної площі 1798 р. [3, арк. 2зв.-3] і плані міста бл. 1910 р. [4, с. 811], малюнку Наполеона Орди першої половини 1870-х рр. і кількох світлинах початку ХХ ст. Ці джерела, а також архівні документи і спогади старожилів дали можливість визначити місцезнаходження храму: район нинішніх домоволодінь №30 і №32 по вул.Воїнів-інтернаціоналістів (до 1921 р. називалася Троїцькою).

Церква Святої Троїці була дерев'яною, з трьома куполами, на кам'яному фундаменті. Неподалік, окремо від неї, стояла дерев'яна дзвінниця. [1, с. 160] В описі церкви 1806 р. згадується престол столярної роботи з соснової деревини, кіот із зображенням джерела, ікони Благовіщення, Святої Троїці, Зачаття Святої Анни та Плащаниця. [5] Але храм вражав не внутрішнім оздобленням, а своєю архітектурою, яку описав під час подорожі по Волині влітку 1909 р. відомий етнограф і археолог Федір Волков (1847-1918): «Это – также один из лучших остатков волынской церковной старины, к счастью, сравнительно недурно сохранившийся и поддерживаемый под научным покровительством местного отдела Общества исследования Волыни. Четырёхсторонние срубы покрыты теперь железными куполами, сохранившими, впрочем, свой первобытный, по-видимому, характер, заключающийся в четырёхскатном пирамидальном покрытии, переходящем в восьмигранную луковцу с небольшими восьмериками и пропорционально малыми маковками шлемовидной формы. Особенную прелесть этого храма составляет идущая вокруг него опасань, навес которой и теперь покрыт ещё гонтой. Нижняя часть опасани забрана досками, составляющими род барьера, опирающегося на каменный фундамент.» [6, с. 31] Цю опасань (криту галерею) з трьома конусами використовували для захисту стін і фундаменту від дощу, а також для розміщення парафіян, коли їхня кількість була надмірною. [1, с. 160]

Поруч із церквою знаходився огорожений дерев'яним частоколом погост. Його приблизні розміри становили 8 м завдовжки і 6 м завширшки. За погостом і ровом стояла дзвінниця, спорудження якої закінчилося 12 вересня 1758 р. Вона була побудована з соснової деревини на дубових підвалинах, мала три апартаменти, шість дзвонів (один з них був вилитий 1755 р.) і огорожу з двох боків. [5] Ф.Волков звернув увагу на досить глибоку тріщину в скелі, що відокремлювала дзвіницю від церкви. Через цю тріщину було перекинуто місточок, який добре видно на зробленій етнографом світлині. [6, с. 31-32]

Точний час зведення Троїцької церкви невідомий. Лише відомо, що вона була освячена за дозволом уніатського священника Феодосія Любенецького Рудницького, а 10 вересня 1794 р. стала православною. [5] Враховуючи згадки про копії церковних метричних книг 1755-66 рр., можна припустити, що храм побудовано близько 1750 р. У 1865 р. церкву відремонтували, а в 1874 р. перебудували дзвінницю. До складу причту входили священник (з платнею 400 крб. наприкінці 1880-х рр.) і псаломник (100 крб.). [1, с. 160-161] В описі Троїцької церкви 1806 р. згадується ієрей Андрій Нарушевич і священник Микола Карповський, а у «Пам'ятних книжках Волинської губернії» першої декади ХХ ст. – священник цієї церкви і законоучитель міського училища Василь Кічановський. [7, с. 111; 8, с. 159]

Церкві належали 3 десятини садибних земель, 16 десятин ріллі й понад 16 десятин сіножатів, а також хата для сторожа на погості. Ця хата на кошти парафіян була перебудована, розширена і пристосована для церковно-приходської школи, що відкрилася 12 листопада 1885 р. Наприкінці 1880-х рр. її відвідували 20 учнів. Учитель отримував від парафіян платню у розмірі 12 крб. на місяць. [1, с. 161]

Православне населення Новограда-Волинського належало до двох приходів – Свято-Преображенського соборного і Свято-Троїцького. Кордоном між ними служили дві шосейні вулиці – Житомирська та Корецька. У 1895 р. священник собору Євген Лютневич із гіркотою визнавав, що лише при Троїцькій церкві існує церковно-приходська школа, а священнику цієї церкви підпорядковане двокласне училище. [9] Ще через два роки міська дума виступила з ініціативою побудувати в Новограді-Волинському новий собор через малу вмістимість діючого. Останній після закінчення будівництва мали перетворити в приходську Троїцьку церкву, а колишню Троїцьку церкву планували передати 18-му Вологодському полку. [10] Але через фінансові труднощі ці плани так і залишилися на папері.

Свято-Троїцькому приходу належав цвинтар на північній околиці міста, біля пивзаводу, з кам'яною церквою Різдва Пресвятої Богородиці на ньому (побудована 1833 р. на кошти відставного унтер-офіцера Таророва). Крім північної половини міста, до складу приходу входили також села Чижівка, Княжа Звягельська (Таращанка) і Єлизавет (нині не існує). [1, с. 161]

За спогадами Ольги Косач-Кривинюк, під час її приїзду разом із матір'ю Оленою Пчілкою до Звягеля влітку 1928 р. малярка Віра Волянська намалювала тушем «стародавню українську церковцю з опасанням ... яку добре пам'ятала Леся». [11 с. 25] А наступного року Троїцька церква привернула увагу українського мистецтвознавця Павла Жолтовського (1904-1986), котрий відвідав Звягель під час експедиції на Поліссі. Між іншим, це єдиний пам'ятник історії міста, якому дослідник присвятив три знімки з різних ракурсів. [12]

Але все це не завадило місцевій владі того ж 1929 р. закрити Свято-Троїцьку церкву разом з церквою Різдва Пресвятої Богородиці на цвинтарі. Уповноважені громади, яка нараховувала на той час 2000 чоловік, Йосип Воронов і Юстина Бродович звернулися з клопотанням до одного із замісників голови ВУЦВК з приводу незаконного закриття обох храмів. Це клопотання було зареєстроване 27/XI-29 р. в журналі вхідної документації, але так і залишилося без відповіді. [13, арк. 33] У першій половині 1930-х років Троїцька церква була знесена. Як згадували старожили, сталося це перед тим, як підірвали собор і костьол. За одним із переказів, людина, яка полізла знімати хрести з куполів, незабаром осліпла. Після війни на місці церкви з'явилися приватні будинки, і тепер лише пам'ятник протоієрею Лонткевичу нагадує про зниклий храм.

У січні 2002 р. в Новограді-Волинському був освячений новий кам'яний Свято-Троїцький кафедральний собор. Але спорудили його не на місці знесеної дерев'яної Троїцької церкви, а біля шосейного мосту, тобто в межах колишнього Свято-

Преображенського приходу. Вулиця, на якій розташований новий собор, нещодавно перейменована на Житомирську. Але починається вона не від перехрестя вулиць у районі кінотеатру, як було колись, а від вул.Пушкіна, й тим, хто цікавляться історією міста, важко зрозуміти, що нинішня і колишня Житомирська вулиці – це «две большие разницы», як кажуть в Одесі.

Дехто з моїх знайомих пропонує перенести прах протоієрея Лонткевича разом із пам'ятником на міське кладовище. Особисто я – проти цього, бо разом із пам'ятником зникне згадка про храм, що стояв поруч. Треба лише підвести надгробок і закріпити його на постаменті. А неподалік доцільно було б установити пам'ятний знак на згадку про зруйновану святиню.

1. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1888.
2. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1888-89 учебный год. – Киев, 1889.
3. ДАЖО. – ф. 1 оп. 1 спр. 536.
4. Весь Юго-Западный край на 1913 год. – Киев, 1913.
5. ДАЖО – ф. 345 оп. 1 спр. 930.
6. Материалы по этнографии России. – под ред. Ф.К.Волкова. – т. 1. – СПб, 1910.
7. Памятная книжка Волынской губернии на 1907 г. – Житомир, 1906.
8. Памятная книжка Волынской губернии на 1910 г. – Житомир, 1909.
9. Центральний Державний Історичний Архів України в Києві (ЦДІАУК). – ф. 2205 оп. 1 спр. 215.
10. ЦДІАУК. – ф. 442 оп. 650 спр. 168.
11. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970.
12. Національна Бібліотека України ім.Вернадського. – Інститут рукописів. – ф. 278 д. 499 № 118-120.
13. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади і Управління України. – ф. 5 оп. 3 спр. 1933.